

Effectief leesonderwijs op elke school

Jarise Kaskens

Leraren staan voor de uitdagende taak om leerlingen een stevige basis te bieden. Iedereen is het er wel over eens dat goed leren lezen voor de hele school- en maatschappelijke carrière uitermate belangrijk is. Wat we willen bereiken is leerlingen die vloeiend lezen, met begrip en leesplezier. Een school kan goed leesonderwijs realiseren door vroeg te beginnen in een doorgaande lijn tot aan het eind van de basisschool, een lijn die ook na het basisonderwijs moet worden voortgezet.

Uitgangspunten van effectief leesonderwijs

Van 0–6 jaar wordt de basis van het technisch en begrijpend lezen gelegd door mondelinge taalontwikkeling, woordenschat, begrijpend luisteren en beginnende geletterdheid. In groep 3, 4 en 5 staan het aanvankelijk en voortgezet technisch lezen centraal. Begrijpend lezen vindt plaats zodra de leerlingen zelf een beetje kunnen lezen. In groep 6 tot en met 8 ligt het accent op onderhoud van het technisch lezen. Goed leesonderwijs voorkomt leesproblemen. Slechts ongeveer 5% van de leerlingen op de basisschool heeft dyslexie of ernstige lees- en spellingsproblemen. De overige leerlingen kunnen door kwalitatief goed leesonderwijs **technisch** leren lezen. **Begrijpend** lezen is complexer. Om de inhoud van een tekst te kunnen begrijpen is niet alleen vlot technisch lezen voorwaardelijk, maar ook voldoende achtergrondkennis en woordenschat.

Indien de uitval bij lezen te hoog is op school, is het noodzakelijk de kwaliteit van het leesonderwijs kritisch tegen het licht te houden. Dit vraagt van het hele team gericht met lezen aan de slag te gaan. CPS onderwijsontwikkeling en advies werkt samen met scholen aan verbetering van het leesonderwijs en hanteert de volgende uitgangspunten:

- Het stellen van concrete doelen en doelgericht werken
- Goed aanbod: beschikken over een goede methodische lijn en de methoden en materialen goed gebruiken

- Voldoende tijd voor lezen op het rooster en extra tijd voor risicoleerlingen
- Directe instructie en verlengde instructie/begeleid inoefenen
- Differentiëren: convergente differentiatie
- Monitoren van de leesontwikkeling: vroegtijdig signaleren en reageren

Deze uitgangspunten zijn gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek, waarbij steeds de vraag centraal staat welk onderwijs een positief effect heeft op de resultaten van de leerlingen. We belichten een aantal belangrijke pijlers voor effectief leesonderwijs.

Vroeg beginnen, op een manier die aansluit bij jonge kinderen

Jonge kinderen ontwikkelen zich in een enorm tempo en ze ontwikkelen zich het beste in situaties die voor hen zinvol zijn, die betekenis hebben en waar ze zelf actief zijn. In de voorschoolse periode wordt de ontwikkeling van taal en denken gestimuleerd door een begrijpelijk en uitdagend taalaanbod. Voorlezen, interactieve gesprekjes en een rijke speelleeromgeving zijn daarbij onmisbare elementen. Pedagogisch medewerkers en leidsters zijn effectief bezig als ze in staat zijn om kansen te creëren en kansen te grijpen om de taalontwikkeling van kinderen te stimuleren. Het invoeren van een programma (zoals Uk & Puk, Piramide, Kaleidoskoop) kan een kwaliteitsimpuls betekenen. Daarbij is aandacht voor de

interactieve vaardigheden van medewerkers een must.

De basis voor een goede leesstart wordt gelegd in groep 1 en 2

In de vroegschoolse periode blijft de aandacht voor taal onverminderd groot. In deze groepen bieden we doelgericht en systematisch activiteiten aan die van belang zijn om in groep 3 succesvol te gaan leren lezen.

Vaardigheden die voorwaardelijk zijn voor het leren lezen zijn mondelinge taal, fonologisch en fonemisch bewustzijn, kennis van geschreven taal, woordenschat en begrijpend luisteren. Een leraar die een sfeer creëert waarin kinderen zich veilig en prettig en voelen en die goed observeert en afstemt op de kinderen, zal ervaren dat doelgericht werken het spelende kind niet in de weg staat. Integendeel, door prikkelend, spelmatig en doelgericht te werken in een samenhangend aanbod waarbij kinderen actief worden betrokken, kunnen kinderen zich goed ontwikkelen.

Natuurlijk zijn er kinderen waarbij de ontwikkeling niet vanzelf gaat. De eerste stap is dat de leraar reflecteert:

- heb ik mijn aanbod goed afgestemd op de kinderen;
- gebruik ik de methode en materialen op de juiste wijze;
- hoe effectief is mijn instructie en klassenmanagement;
- is mijn inrichting rijk en uitdagend;
- is er sprake van hoge en meetbare doelen;
- hoe heb ik de observatie- en toetsgegevens naar de praktijk vertaald;
- betrek ik de ouders wel voldoende bij de (taal)-ontwikkeling van de kinderen.

Wat betreft het onderwijsaanbod is het uitgangspunt dat we niet afwachten tot een kind 'er aan toe is' om met letters en klanken aan de gang te gaan. We kiezen ervoor om aan alle kinderen doelgericht talige activiteiten (mondelinge taal) en activiteiten met letters en klanken aan te bieden en te zorgen voor een taalrijke leeromgeving. Wetenschappelijk onderzoek en onze ervaring met

leestrajecten wijst uit dat de kwaliteit van het onderwijs aan jonge kinderen enorm veel invloed heeft op de resultaten in hogere schooljaren. Het loont om vroeg te beginnen! Preventie is daarbij van belang. Dat begint bij het vroegtijdig signaleren van risicokinderen en het overdragen van gegevens. Denk hierbij zowel aan de overdracht van peuterspeelzaal/kinderdagverblijf naar groep 1 als aan de overdracht naar een volgend leerjaar. Voorop staat dat we willen voorkomen dat een kind in een negatieve spiraal terecht komt en het plezier in het lezen en school verliest.

Aanvankelijk en voortgezet technisch lezen

In groep 3 ligt het accent op het aanvankelijk technisch lezen. Leraren moeten er alles aan doen om het leren lezen te laten slagen, zodat kinderen succes ervaren en met plezier op weg gaan zelfstandige lezers te worden. Een effectieve, doelgerichte aanpak waarbij rekening gehouden wordt met verschillen tussen kinderen is hierbij een voorwaarde. Dat betekent een gedifferentieerde aanpak vanaf het begin van groep 3. Immers, ongeveer 9% van de kleuters kan al lezen, andere kinderen moeten nog stap voor stap het lezen leren.

In groep 4 en 5 wordt het technisch lezen voortgezet. Leerlingen oefenen met meerlettergrepige woorden en vooral het vloeiend lezen komt nu centraal te staan. Vloeiend lezen houdt in dat leerlingen vlot, correct en met een goede intonatie kunnen lezen. Veel lezen in deze groepen is belangrijk voor het automatiseren van het technisch lezen. Vlot technisch lezen is één van de voorwaarden voor het begrijpend lezen. Als het technisch lezen goed verloopt, kunnen leerlingen hun aandacht richten op het begrijpen van teksten.

Ook na groep 5 verdient het technisch lezen aandacht. Daarbij is instructie en oefening voor sommige leerlingen nog expliciet vereist. Onderhoud is voor alle leerlingen van belang tot eind groep 8 en moet ook in het voortgezet onderwijs doorgaan. Een warme overdracht van primair naar voortgezet onderwijs en leesbeleid in het voortgezet onderwijs zijn daarbij essentieel.

Leespromotie en leesplezier

Alle leerlingen moeten in de gelegenheid worden gesteld om te genieten van het lezen van boeken naar keuze. Hiervoor is schoolbeleid nodig ten aanzien van leespromotie en leesplezier. Om het lezen zo aantrekkelijk mogelijk te maken zijn er in de klas dikke en dunne leesboeken van verschillend niveau, leesboeken voor moeilijk lezenden en voor de betere lezers, prentenboeken, verhalenbundels, gedichtenbundels, informatieve boeken, tijdschriften en strips. Daarnaast zijn er ook luisterboeken en cd-roms. Leerlingen worden niet 'overhoord' als ze een boek hebben gelezen, maar gaan in gesprek over een boek, stellen een top 10 samen, schrijven een recensie over een boek en dergelijke. Het project Vrij, Vrolijk, Veel Lezen (Fiori, 2010) geeft praktische handreikingen voor het bevorderen van leesplezier in een doorgaande lijn naar het voortgezet onderwijs.

Begrijpend lezen... de tekst centraal

Gelukkig dringt het tot steeds meer scholen door dat begrijpend lezen meer is dan het aanleren van leesstrategieën. Een goede begrijpende lezer denkt na over de inhoud van de tekst. Zonder voldoende achtergrondkennis en bijbehorend begripkader over het onderwerp van een tekst, zal een leerling de inhoud niet kunnen begrijpen. Dat moet dus eerst gerealiseerd zijn wil instructie over leesstrategieën nut hebben. Om achtergrondkennis te vergroten is veel en veelsoortig lezen belangrijk en is een rijke leesomgeving met een breed aanbod en de mogelijkheid om bronnen te betrekken (zoals internet) onontbeerlijk. Om te lezen met begrip moet je het leesproces kunnen sturen. Daarbij zijn strategieën bruikbaar, waarbij jezelf vragen stellen de belangrijkste is. Een leerling stelt zichzelf voor, tijdens en na het lezen voortdurend vragen, zoals: waarom en hoe ga ik deze tekst lezen (leesdoel), waar denk ik dat deze tekst over gaat (oriëntatie op de tekst), wat weet ik daar al van (oproepen van achtergrondkennis en woordenschat). Tijdens het lezen: lees ik actief? Begrijp ik de tekst? Zo nee, wat kan ik doen om er-

achter te komen. En na het lezen kunnen leerlingen zich aanwennen om zich af te vragen of het leesdoel is bereikt.

Scholen die veel tijd en energie steken in het doorwerken van de hele begrijpend leesmethode doen er goed aan zich af te vragen of ze op een effectieve manier bezig zijn. Doel is om teksten die je als leerling leest te begrijpen. Een middel daartoe is het toepassen van (een beperkt aantal) strategieën (Ahlers & van de Mortel, 2009). Deze strategieën beheersen leerlingen pas echt als zij deze ook toepassen op teksten bij bijvoorbeeld zaakvakken. Net als bij technisch lezen, is bij begrijpend lezen een heldere instructie van de leraar cruciaal. Leraren onderwijzen strategiegebruik door voorbeeldgedrag (hardop denken), modelleren (voordoen-samendoen-jullie doen het- jij doet het), het prijzen van het strategiegebruik en het uitlokken van strategiegebruik door het geven van aanwijzingen of het stellen van vragen. Geleidelijk nemen de leerlingen de vaardigheden over totdat zij zelfstandig werkend tot toepassen in staat zijn, ook bij teksten in andere vakgebieden (Forrer & van de Mortel, 2010).

Een proactieve benadering begint bij monitoren

Leerlingen goed volgen in hun ontwikkeling is voor het realiseren van een stevige leesbasis cruciaal. Het monitoren van de leesontwikkeling kan vorm krijgen in een leesprotocol. In een leesprotocol is het schooljaar verdeeld in een aantal instructie/interventieperiodes. Hierin is duidelijk aangegeven wat de inhoudelijke aandachtspunten zijn in die periode. Het moet heel duidelijk zijn waar het in een periode om gaat en wat de leerlingen in die periode gaan leren. De instructie/interventieperiodes worden afgesloten met een signaleringsmoment. Hierbij spelen goede toetsen, die betrouwbare en voorspellende gegevens opleveren, een belangrijke rol. De leraar verzamelt gegevens over de vorderingen van de leerlingen. Door de toetsresultaten te analyseren kan de leraar nagaan of de leerlingen profiteren van het onderwijs, zich voldoende ontwikkelen en vooruit gaan. Op basis

Uitgangspunten van effectief leesonderwijs

Doelen

- Formuleer toetsbare doelen in termen van leerlingresultaten
- Werk doelgericht: per jaargroep, uitgaand van tussendoelen voor die jaargroep

Aanbod

- Gebruik een goede methode
- Plan de methode in, zodat de methode ook uitkomt
- Gebruik de methode op de goede manier
- Besteed naast de leeslessen dagelijks tijd aan gevarieerde leesactiviteiten

Tijd

- Besteed voldoende tijd aan lezen met de groep als geheel
- Realiseer voor de zwakke lezers een uur extra voor instructie en begeleide inoefening

Effectieve instructie

- Pas in de leeslessen het model interactieve gedifferentieerde directe instructie toe
- Risicoleerlingen krijgen extra instructie en begeleide oefening

Differentiëren en het organiseren van extra leestijd

- Hanteer convergente differentiatie als uitgangspunt bij het omgaan met verschillen tussen leerlingen bij het technisch lezen
- Organiseer extra leestijd

Monitoren van de leesontwikkeling

- Volg een leesprotocol met vastliggende signaleringsmomenten en interventieperioden
- Werk pro-actief: anticipeer, signaleer stagnatie zo snel mogelijk en reageer daarop

daarvan kunnen beslissingen genomen worden voor de komende periode, die worden vastgelegd in een groepsplan.

Bij het monitoren van de leesontwikkeling gaat het niet alleen om observatie- en toetsgegevens op het niveau van de leerling. Resultaten zeggen ook iets over kennis en vaardigheden van de leraar en de kwaliteit van de methode. Het is belangrijk eerst te kijken naar de gegevens van de groep als geheel. Een kritische analyse van de resultaten kan waardevolle aanwijzingen opleveren voor de aanpak.

Intensivering voor zwakke lezers

Voor zwakke lezers is instructie en oefening in alle groepen vereist om tot vloeiend en vlot lezen te komen. We weten dat leerlingen verschillen in de tijd die ze nodig hebben om het leren lezen onder de knie te krijgen. In het onderwijs kunnen we ervoor te zorgen dat leerlingen die meer tijd nodig hebben deze tijd ook krijgen. Kinderen de tijd geven

die ze nodig hebben, betekent niet dat ze er langer over mogen doen en dat we het proces van het leren lezen langer uitspreiden. Het betekent **wel** dat deze leerlingen binnen het rooster **meer tijd** per dag krijgen in de vorm van verlengde instructie en begeleide oefening. Verlengde instructie is een vorm van intensieve subgroepinstructie die direct volgt op de groepsinstructie. Er wordt niets nieuws geïnstrueerd, maar er wordt intensief geoefend. Tijdens de verlengde instructie zit een kleine groep leerlingen met de leraar aan de instructietafel. De leraar herhaalt als het nodig is de instructie in kleine stappen. Veelal hebben de leerlingen echter de instructie wel begrepen, maar hebben ze moeite met het toepassen. Het accent ligt daarom op de begeleide oefening, waarbij de leraar veel voordoet en de leerlingen zelf oefenen en veel directe, concrete feedback van de leraar krijgen. Langer laten duren van het proces van het leren lezen is niet effectief, intensiveren van het proces van het leren lezen wel!

Kwaliteit van de leraar is een sterke voorspeller voor het resultaat

Om de genoemde uitgangspunten in de groep gestalte te geven is schoolbeleid op goed leesonderwijs vereist. Het hele team moet de focus op lezen hebben en het is helder wat taken, rollen en verantwoordelijkheden zijn van alle betrokkenen (leraar, schoolleider en interne begeleider-leescoach).

De kwaliteit van de leraar is een sterke voorspeller voor de resultaten van de leerlingen! Effectief lesgeven en vooral effectieve instructie leidt tot succes bij (technisch) lezen. Uitstekende leraren zijn in staat zwakke lezers toch goed te leren lezen. Bepalend voor de kwaliteit van de leraar zijn de volgende vaardigheden: pedagogische ondersteuning en motivatie van leerlingen, geven van goede instructie, begeleiden van oefenen en het geven van gerichte feedback, een geoliede organisatie en klassenmanagement voor het welslagen van de nodige differentiatie, goed kunnen plannen en het creëren van een leescultuur.

De leraar kan het niet in z'n eentje! Het hele team met een actieve rol van de schoolleiding moet zich scharen achter de doelen van effectief leesonderwijs en gezamenlijk wordt bepaald welke veranderingen nodig zijn om gestelde doelen te bereiken. Dat proces begint bij een schoolleider die lezen enkele jaren daadwerkelijk tot speerpunt maakt. De schoolleider zorgt voor het realiseren van voor-

waarden en faciliteiten voor optimaal leesonderwijs. Daarnaast draagt de schoolleider er zorg voor dat leraren zich kunnen professionaliseren door scholing, nascholing en coaching. Waar schoolleiders zich manifesteren als onderwijskundig leiders zien we dat doelen daadwerkelijk worden verwezenlijkt, omdat het een teamaangelegenheid is die goed wordt aangestuurd.

Wat werkt is een kartrekker van binnenuit in de vorm van een leescoach. Iemand die veel kennis heeft van lezen, ervaring heeft in het geven van effectief leesonderwijs en collega's kan adviseren en ondersteunen om de kenmerken van goed leesonderwijs te realiseren. De leescoach observeert leraren tijdens leeslessen in de groep en voert coachingsgeprekken. Deze richten zich vooral op het versterken van de vaardigheden van de leraar. Verder ondersteunt de coach bij het analyseren van toetsresultaten en het doordenken van consequenties voor het didactisch handelen.

Om ervoor te zorgen dat al die energie in het leesonderwijs niet verloren gaat, dienen veranderingen te worden geïmplementeerd op drie niveaus: op leerlingniveau, op leraarniveau en op school- (en samenwerkingsverband)niveau. Het borgen van veranderingen is een onmisbare schakel om behaalde resultaten vast te kunnen houden. Veranderingen vastleggen in documenten, zodat de werkwijze ook op langere termijn wordt voortgezet en helder is wat werkt op deze school. Dat werkt!

Meer weten?

Ahlers, L. (2006). Basisstructuur doorgaande leeslijn. Doorgaande leeslijn 3-13-jarigen. Amersfoort: CPS Onderwijsontwikkeling en advies.

Ahlers, L. & Mortel, K. van de, (2009), Begrijpend lezen, Amersfoort: CPS onderwijsontwikkeling en advies.

Expertgroep Doorlopende Leerlijnen Taal en Rekenen (2008). Over de drempels met taal en rekenen. Enschede.

Forrer, M. & Mortel, K. van de, (2010), Lezen...denken...begrijpen. Handboek begrijpend lezen voor het basisonderwijs. Amersfoort: CPS onderwijsontwikkeling en advies.

Vernooy, K. (2006). Effectief omgaan met risicolezers. Amersfoort: CPS Onderwijsontwikkeling en advies.

Op 1 december 2010 vindt op CPS een conferentie plaats over het project Vrij, Vrolijk, Veel Lezen (L.fiori@cps.nl) en op 8 december 2010 over Doorlopende leerlijnen taal en rekenen (j.kaskens@cps.nl).

Drs. Jarise Kaskens is werkzaam bij CPS onderwijsontwikkeling en advies. j.kaskens@cps.nl